

כתרה של יהדות זמננו

ר' הלל צייטלין בשני מאמרי זיכרון והערכה לראי"ה קוק

תרגום: נחמה גוטשטיין

לפנינו תרגום לשני מאמרי זיכרון והערכה על הראי"ה קוק שכתב ר' הלל צייטלין. המאמר הראשון, "את מי איבדנו", פורסם בעיתון היומי הידי "דער מאמענט" בי' באלול תרצ"ה (8/9/1935), שבוע לאחר פטירת הראי"ה קוק; השני, "ה'מליץ-יושר' האחרון ליהודים, וירושתו הרוחנית", פורסם מעט יותר משנה לאחר מכן, בו' בכסלו תרצ"ז (20/11/1936).¹

מאמרים אלו מצטרפים לשני מאמרי הזיכרון וההערכה שפורסמו בעבר ב"אסיף", גם הם מ"דער מאמענט": האחד, "מה היה הרב קוק אומר כעת?" שפורסם בכ"ז באלול תרצ"ז (3/9/1937), והשני, "מספר מילים אודות ה'חסיד שבכהונה' הגדול", מי"ג באלול תרצ"ח (9/9/1938).² בכך הם גם משרטטים "מסורת" מסוימת, אופיינית לר' הלל - הקדשת מאמר מדי יום-שנה לדמות שהייתה נערצת עליו. נוסף על אלו - מאמריו שהופיעו מלכתחילה בעברית: "בין שני הרים גדולים: לדמותו הרוחנית של רא"י קוק ז"ל" בשבועון הציוני "בדרך", בכ"ב באלול תרצ"ה (20/9/1935), ו"הקו היסודי בקבלה של הרב קוק", שפורסם מעל דפי "הצופה" בכ"ט באלול תרצ"ח (25/9/1938).³

מלאכת האיסוף של כתיבתו של ר' הלל על אודות הראי"ה טרם הושלמה. מלבד מאמרי הזיכרון, ר' הלל הקדיש עוד מספר מאמרים וחלקי מאמרים לסקירות ספרותיות אודות כתביו של הראי"ה.⁴ הוא גם נדרש מדי פעם לחזונו של הראי"ה קוק אודות הגאולה,

שלמי תודה לרב משה נחמני על שהסב את תשומת לבי למאמרים אלו.

- 1 "וועמען האבען מיר פערלירען?", דער מאמענט, 8/9/1935; "דער לעצטער מליץ-יושר פאר יודען און זיין גייסטיגע ירושה", דער מאמענט, 20/11/1936.
- 2 עוז בלומן, "מי יראני את האורות בתוך חשכת מצרים", אסיף, כרך ד (תשע"ז), עמ' 224-240.
- 3 אלו שבו והתפרסמו ב"ספרן של יחידים", שיצא בהוצאת מוסד הרב קוק בשנת תש"ם (1980), עמ' 235-240.
- 4 ראו: ר' הלל צייטלין, "פון מיין ליטערארישען ספר הזכרונות", דער מאמענט, 30/11/1923; הנ"ל, "פון דער נייסטער רבנישער ליטעראטור", דער מאמענט, 7/12/1924. שני אלו תורגמו בתוספת מבוא בתוך: עוז בלומן, "מי יראני את האורות בתוך חשכת מצרים", אסיף, כרך ו

לפעילותו בארץ ישראל ואף להתפתחותה של ישיבת "מרכז הרב".⁵ נוסף על כך, מספר מועט של מכתבים מאת ר' הלל הממוענים ישירות לראי"ה פורסמו בכתב העת "ידיעות גנזים" ובמקומות נוספים, ויתרם כנראה שמור באוספים פרטיים.⁶ על הזיקות הממשיות וההגותיות שבין שני אישים אלו נכתבו - ועדיין נכתבים - מספר מאמרים ומחקרים.⁷

הספדים אלו של ר' הלל על הראי"ה הופנו ליקום היהודי הוורשאי הגדול והמורכב, שעבורו ההתרחשות האינטלקטואלית בארץ ישראל הייתה דבר מרוחק ופריפריאלי, גם אם מעורר עניין. ניכרים המאמצים שעושה ר' הלל בתיווך החידושים שהוא מוצא - בארץ בכלל ובכתביתו של הראי"ה בפרט - לאוזני הקוראים.

התיווך של 'המרכז הרוחני' ההולך ומתרחק לא היה מבחינתו הבלחה חד-פעמית, אלא נושא שהוא שב והפך בו שוב ושוב. "לא רק הציוני המדיני, וגם לא רק הציוני הרוחני - אלא אפילו היהודי הדתי לא מדמה לעצמו את ארץ ישראל כמרכז העצבים שלנו בהווה" הוא כותב בשנת תרפ"ג (1923) בסקירה על הספר "אגרות ראי"ה".⁸ כשנתיים לאחר מכן, ולאחר שביקר בארץ בעצמו, סקר ר' הלל את "עליית הרוח" שמתרחשת בחשאי ובהדרגה בארץ ישראל. לדבריו, החל להתפתח בארץ ישראל מרכז תורני ורוחני חדש:

(תשע"ט), עמ' 830-843. לאזכורים קצרים נוספים של ספרי הראי"ה, ראו לדוגמה: "וען דער

גערטנער וועט צוריק קעהרען אין זיין גארטען", דער מאמענט, 30/11/1928.

5 ראו לדוגמה: ר' הלל צייטלין, "וואס מען קען נישט זעהן אויף דער א"י אויסשטעלונג", דער מאמענט, 30/12/1925; הנ"ל, וואָס איך האָב יעצט טו זאָגען דעם יודישען פּאָלק, ורשה: תר"ץ, עמ' 53; דן תור, בין גאולה לתשובה: הגותו המשיחית של הלל צייטלין, עבודת גמר לתואר שני, ירושלים, תשע"ז.

6 ראו: כרך ד (תשל"א), עמ' 287-289; כרך ה (תשל"ג), עמ' 611. רובם המוחלט של מכתבים אלו נוגעים להמלצות אודות אישים פרטיים המעוניינים להשתקע בארץ; התכתבויות בענייני רוח היו ממוענות בעיקר לבנו של הראי"ה קוק, הרצי"ה. התחלה של עבודת ליקוט בתחום זה נעשתה על ידי עלי-באר וודריגו-גראסיה.

7 ראו: הרצי"ה קוק, "זכר למקדש הלל", ספר צייטלין (ירושלים: הוצאת הספרים הארץ ישראלית, תש"ה), עמ' 76-79. נדפס מחדש בתוך: לנתיבות ישראל, תשס"ג, ח"ב, עמ' לג-לח; יעקב אדלשטיין, "בעלי תשובה במחיצתו של הרב קוק זצ"ל", הצפה, 1/10/1965; יונתן מאיר, "תשוקתן של נשמות אל השכינה": בירור מסכת הקשרים בין הראי"ה קוק להלל צייטלין ויוסף חיים ברנר, יהודיע עמיר (עורך), דרך הרוח: ספר היובל לפרופ' אליעזר שביד (ירושלים: האוניברסיטה העברית, תשס"ה), עמ' 737-785; אור חדש: ירחון להנחלת תורת הראי"ה קוק (בת ים: אור האורות, תשע"ב), גיליון 17, עמ' 62-66; ובמבואות למאמרים שהופיעו ב"אסיף".

8 ר' הלל צייטלין, "פון מיינ ליטערארישען ספר הזכרונות", דער מאמענט, 30/11/1923.

קִיבִּלְתִּי דְרִישַׁת שְׁלוֹם מֵאַרְץ יִשְׂרָאֵל: יִשְׁבֵּת סְלוּבֻדְקָה, שֶׁהוֹעֲבֵרָה לַחֲבֵרוֹן, וְיִשְׁבֵּת "מֵרֶכְז הָרֵב" (הִישִׁיבָה שֶׁתַּחַת הַנְּהַגְתּוֹ שֶׁל הָרֵב קוֹק בִּירוּשָׁלַיִם) - גְּדוּשׁוֹת כַּעַת בְּבַחֲוֵרִים בַּעֲלֵי-כִישְׁרוֹן וּבַעֲלֵי-מוֹסֶר. יִשְׁנֵן לֹא מַעֲט יִשְׁבֹּת בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל, וּבְמִוִּיחַד בִּירוּשָׁלַיִם. אוֹלָם שְׁתֵּי יִשְׁבֹּת אֵלּוּ הֵן עֲבוּרֵנוּ - אֵלּוּ שְׁעוֹרֵגִים לְ"דִבְרֵי ד' מִירוּשָׁלַיִם" בְּצוּרְתוֹ הַטְּהוֹרָה, הַחֲזָקָה וְהַנְּקִיָּה - הַקְּרוּבוֹת בְּיוֹתֵר. בְּפֶרֶט קְרוּבָה אֵלֵינוּ יִשְׁבֵּת "מֵרֶכְז הָרֵב", שֶׁבָּה לּוֹמְדִים כִּיּוֹם מַעַל שִׁישִׁים בַּחֲוֵרִים...

הָרוּחַ שֶׁמוֹחֲדֶרֶת בָּהֶם עַל יְדֵי הָרֵב קוֹק, הָרֵב חֶרֶל"פ, ר' דוֹד כֶּהֵן וְר' צְבִי יְהוּדָה קוֹק (בְּנוֹ שֶׁל רֹא"י קוֹק) - הִיא אוֹתָהּ הָרוּחַ שֶׁל הַנְּבִיאִים, הַחֲכָמִים, הַפִּילוֹסוֹפִים, הַמְּקוֹבָלִים וְהַמְּשׁוֹרְרִים שֶׁלָּנוּ בְּכָל הַדּוֹרוֹת. דִּי בְּצִיּוֹן הַעוֹבְדָה שֶׁגִּאֹן גְּדוֹל, פִּילוֹסוֹף וּמְקוֹבֵל כְּמוֹ הָרֵב רֹא"י קוֹק מַעֲנִיק לִישִׁיבָה זֶה חֶלֶק גְּדוֹל מִזְמָנוֹ וּמַשְׁקִיעַ בָּהּ אֶת כָּל כּוֹחוֹתָיו, כְּדֵי לְצַפּוֹת מִמֶּנָּה לְהַרְבֵּה מְאֹד בַּעֲתִיד. הַעֲזָרָה שֶׁל דְּמוּיוֹת כְּמוֹ הָרֵב חֶרֶל"פ, ר' דוֹד כֶּהֵן וְר' צְבִי יְהוּדָה קוֹק גַּם הִיא לֹא דִבְרֵי קָל עֵרֶךְ; כָּל אֵלּוּ יִרְשׁוּ מֵרֶבֶם - רֹא"י קוֹק - אֶת הַגְּבוּהָ בְּיוֹתֵר וְהַעֲמוֹק בְּיוֹתֵר, וְהַרְחִיבוּ וְהַשְׁלִימוּ אֶת אוֹתוֹ בְּנִיין מִפּוֹאֵר שֶׁל פְּנִימִיּוֹת הַתּוֹרָה.⁹

בְּאוֹתוֹ מֵאֵמֵר הוּא מִמְּשִׁיךְ וּמֵתֵאֵר כִּי־צֵד לִישִׁיבוֹת שֶׁבְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל תִּהְיֶינָה הַשְּׁפָעָה רַחֲבָה, בֵּין הֵיתֵר בְּכֶךְ שִׁישְׁמָשׁוּ בֵּית גִּידוֹל לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים שִׁיעֲבֵרוּ לֵאחֹר מִכֵּן לְתַפְקִידֵי רַבּוֹת בַּח"ל. הוּא רּוֹאֵה בְּכֶךְ אִפְשָׁרוֹת רִיאָלִית:

תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁיֵּצְאוּ מִסִּמְכִּים מִישִׁיבוֹת כְּמוֹ הִישִׁיבָה שֶׁל ר' מֹשֶׁה מֵרֵדְכִי וְהִישִׁיבָה שֶׁל הָרֵב קוֹק יִטְהַרוּ אֶת הָאוֹוִיר בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל מִכָּל הַמְּרִיבוֹת וְהַכִּיעוּרִים... וּבַעֲבָרָם לַחוּץ לְאַרְץ הֵם יַעֲשׂוּ לְנוֹשָׂאִים שֶׁל אוֹתוֹ הָאוֹר שֶׁהֵם רֹאוּ בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל הַמוֹאֵרָה וְהַמִּתְחַדֶּשֶׁת.¹⁰

בְּמֵאֵמֵר אַחֵר הוּא מֵתֵאֵר אֶת סִפְרוֹת הַקְּבֵלָה הַהוֹלֶכֶת וְנוֹצֶרֶת בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל - סִפְרֵי הָרִאִי"ה, הָרֵב שְׁלֹמָה אֱלִישׁוּב (בַּעַל ה'לֶשֶׁם'), הָרֵב אֶשְׁלָג, וְעוֹד - וּמֵתַפְעֵל כִּי־צֵד קִיבוּץ יְהוּדֵי זַעִיר בֶּן מֵאָה וָאַרְבַּעִים אֶלֶף אִישׁ מוֹצִיא מִתּוֹכוֹ יִצִּירוֹת גְּדוּלוֹת וּבַעֲלוֹת עֵרֶךְ יוֹתֵר מֵאַרְצוֹת בְּנוֹת מִלִּיוֹנֵי יְהוּדִים; "אֵינָנו יוֹדְעִים אִם נִזְכֶּה לִרְאוֹת בַּחֲיֵינוּ אֶת הַשְּׁכִינָה חוֹזֶרֶת

9 ר' הֶלֶל צִיִּטְלִין, "וּוֹאֵס מַעַן קֶאֱן נִישַׁט זַעֲהֵן אוֹיֶף דַּעַר א"י אוֹיסֶשְׁטֶעלֹונֵג", דַּעַר מֵאֵמַעֲנַט, 30/12/1925.

10 שֵׁם. הָרֵב זֹאב נֹוִיֵּן הָרֵאִנִי הַתִּיִּחְסוֹת שֶׁל הָרִאִי"ה לְמֵאֵמֵר זֶה שֶׁל ר' הֶלֶל בְּמִכְתָּב לְרִצִּי"ה, מִיּוֹם ו' בְּשֶׁבֶט תִּרְפ"ו (21/1/26): "הִגִּיעַ לִידֵי קֶטַע מֵאִיזָה עֲתוֹן ז'רִגוֹנִי, מֵאֵמֵרוֹ שֶׁל ר' צִיִּטְלִין נ"י, ע"ד הִישִׁיבוֹת שֶׁלָּנוּ וְשֶׁל חֲבֵרוֹן, גַּם זֶה עֲנִין, אַע"פ שֶׁחֲסִרִים שֵׁם דְּבָרִים יִסּוּדִים שֶׁל שְׂאִיפּוֹתֵינוּ בְּאִיזָה הַתִּפְרָטוֹת".

למקומה, אך דבר אחד כבר ברור: הרוח היהודית הולכת ויוצרת משהו רציני מאוד בארץ ישראל¹¹.

אך לא רק בנוגע לחוגו של הראי"ה או לעולם התורני העריך ר' הלל את המרכז הרוחני שהלך והתפתח בארץ. בשנות העשרים והשלושים הוא שב וכתב על חזון "הציונות הרוחנית" של אחד-העם שקורם עור וגידים בארץ ישראל - ובצורה מהירה יותר מהציונות המדינית והפרקטית; "לעין המתבונן הממוצע נגלה עולם רבגוני בכל גווני הרוח בארץ ישראל"¹². לדבריו, המרכז הרוחני החדש, המוקם בפריפריה המרוחקת, עתיד להיות מוקד של יצירה יהודית-רוחנית עבור כל בני הגולה, שיקבלו ממנו השראה ותמיכה רוחנית:

רואים אנו, אפוא, לנגד עינינו, התרחשות דומה לראשיתה של תקופת הבית השני, כמו גם תקופות מאוחרות יותר: המרכז הרוחני הוא בארץ ישראל, וסביבו קהילות יהודיות גדולות (דוגמת הקהילות היהודיות בבבל, פרס, ומאוחר יותר באלכסנדריה וכו'). אנו, בני הגולה, ניצבים כיום כמו בעבר בקשר רוחני חי עם ארץ ישראל. וכפי שהיה נהוג פעם לשלוח שליחים מארץ ישראל לגולה לצורך עניינים רוחניים נחוצים, כך גם היום יורדים שליחים מארץ ישראל, לא רק לשם החזקת הקרנות הציוניות השונות, אלא גם למען המוסדות הגבוהים הרוחניים¹³.

באופן דומה התבטא ר' הלל לרגל הקמת "ייו"א", המכון המדעי היהודי בוילנה. תקוותו הייתה שיאצור את כל היצירה היידית בעבר ובהווה, בפרט של כל אותם מיליוני יהודים החיים בגולה: "ירושלים כנגד ירושלים. לא ירושלים של מטה כנגד ירושלים של מעלה, כי אם ירושלים דליטא כנגד ירושלים של ארץ ישראל. מרכז רוחני עברי בא"י ומרכז רוחני עממי בגלות"¹⁴.

ר' הלל הניף אמנם מדי פעם בפעם את שבט ביקורתו על מוסדות וארגונים בארץ ישראל - בפרט כאלו שנראו בעיניו מטריאליסטים ו'מחוללים' מדי. הוא שאף לבניין הארץ מתוך התעלות דתית-מוסרית, ולא חדל להטיף כי העם היהודי במעמדו הנוכחי 'אינו ראוי' לארץ-ישראל וכי עליו לשוב בתשובה לשם כך.¹⁵ בחגיגות העשור לאוניברסיטה העברית

11 ר' הלל צייטלין, "וואס גיט אונז איצט ארץ-ישראל", דער מאמענט, 27/1/1928.

12 ר' הלל צייטלין, "מארטין בובער: צו זיין אנקומען קיין פוילן", דער מאמענט, 17/3/1939.

13 שם

14 ר' הלל צייטלין, "על החגיגה בירושלים דליטא", בדרך, 6/8/1935.

15 ראו לדוגמה: ר' הלל צייטלין, "די בונים", דער מאמענט, 14/1/1921; 21/1/1921. מעניין להשוות לסדרת המאמרים המוקדמת שלו אודות "מרכז רוחני בארץ ישראל": הנ"ל, "ווי אַזוי

קבע כי "לא ליצירת 'סבי דבי אתונא' אנו צריכים לשאוף ולא ל'גן הפילוסופים', כי אם להתחדשותם של 'להקות בני נביאים' מזה וישיבות 'סורא' ו'פומבדיתא' מזה".¹⁶ את הוצאות הספרים האשים בהוצאה לאור של ספרים שטחיים והמוניים, מבלי לשים לב לספרים שיש בהם "אמת עליונה, רוחנית-אצילית, ויצירה בת נצח".¹⁷ ואף מהמזרחי לא חסך את שבטו, בפרט בכל הנוגע להתלהבות הרוחנית שחסרה בו - ותוך השוואה לראי"ה:

"המזרחי", יורשה של המגמה המשיחית מיסודה של קאלישר וגריידיצר, עסוק תמיד במלחמה הפוליטית שיש לו עם הימין ועם השמאל ואין לו לא הפנאי ולא היכולת לחשוב את חשבון היהדות כשהיא לעצמה, חשבון הדורות כולם, חשבון האידיאלים הגדולים אשר ליהדות...

אולם ישנו עתה אחד ומיוחד העולה בשאיפתו המשיחית גם על הגאונים הצדיקים, הראשונים לציון, הלו הוא גאון דורנו - צדיק ונשגב - הרב הראשי לירושלים רא"י קוק שליט"א. אבל מסופק אני מאוד אם יש להגדירו בתור "מזרחי", ואם ה"מזרחי" הולך תמיד בדרכיו. להלכה בוודאי ש"המזרחי" מתיימר בכבודו של הרב קוק וחושבו לרבו ומורו, אבל בחיי יום הלא יום הלא יום כל סוף לכל עסקן פוליטי ב"מזרחי" השפעה יותר גדולה על כל מהלך העניינים אשר ב"מזרחי" מאשר להרב קוק.¹⁸

ועם זאת - הוא חי את חזון המרכז המתחדש בארץ ישראל. במסגרת זו, הוא לא חדל לקשור כתרים לראי"ה ולמשנתו, וניסה להסב ככל יכולתו את תשומת ליבם של יהודי ורשה אליו. את המאמר שלפנינו "את מי איבדנו", הוא פותח במילים: "לציבור היהודי הרחב, ואפילו לחלק נכבד מהלומדים ויודעי-ספר אצלנו, יש רק מושג קלוש מה הרב קוק באמת יצר".¹⁹

ר' הלל, שהחל את דרכו הציבורית בטריטוריאליזם ובציונות של 'מקלט בטוח', בניסיון למלט את העם היהודי מאימת הפוגרומים; ר' הלל שטען שהתיישבות בארץ ישראל היא אוטופיה רומנטית שלא תיתכן, תוך וויכוחים מרים עם 'ציוני ציון' - אותו ר' הלל אימץ

קצן ארץ ישראל ווערן א גייסטיקער צענטער? דער מאמענט, 13/6/1913 ; 20/6/1913 ; 25/7/1913 ; 18/7/1913 ; 11/7/1913 ; 4/7/1913 ; 27/6/1913

16 ר' הלל צייטלין, "בשעת חדוה", בדרך, 12/4/1935.

17 ר' הלל צייטלין, "כיצד נקים מזכרת נצח לשם ביאליק?", 7/12/1934.

18 ר' הלל צייטלין, "מעלות ומורדות בתנועתנו הלאומית", בדרך, 14/6/1935 ; 21/6/1935 ; 28/6/1935 ; 5/7/1935 (להלן: צייטלין, מעלות ומורדות, חלקים א-ד).

19 ר' הלל צייטלין, "וועמען האבען מיר פערלירען?", דער מאמענט, 8/9/1935.

לחקו בחום בשנות העשרים והשלושים את הציונות המשיחית בנוסח הראי"ה. בדרכו המורכבת, הוא המשיך לתור אחר פתרונות טריטוריאליים נוספים שיוכלו למלט את מיליוני היהודים מאירופה גם בשנות השלושים, ובמקביל חלם על "גאולת האנושיות כולה על ידי שיבת עם הקודש לארץ הקדושה".²⁰ הוא שב והסביר כי הדברים אינם סותרים:

על ידי החלום המבהיל והמחניק של בירוביג'אן, חדלו לחשוב אצלנו על דבר בקשת ארצות אחרות בשביל ההגירה וההתיישבות של מיליוני יהודים במזרח אירופה ובאירופה התיכונית, הנדחפים בתוקף המאורעות המדיניות והכלכליות ממקומות מושבותיהם [...] האם האהובה, ארצנו הקדושה, אינה יכולה לקבל עתה ולקלוט את כולם. נחוצים לנו עתה מלבד ארץ ישראל עוד מקומות התיישבות כאויר לנשימה.²¹

שני מרכזים, 'ירושלים כנגד ירושלים', דאגה לעם היהודי ושאיפת גאולה בארץ ישראל - בדרך חברתית-רוחנית זו צעד ר' הלל עד שנספה בחורבן קהילות אירופה. על אודות המרכז הרוחני החדש לא כתב ר' הלל לבדו; רבות דובר על השאיפה לכך ועל הציפייה לכך, בין היתר סביב הקמת האוניברסיטה העברית; העתקת מוסדות ציוניים שונים לארץ בשנות העשרים והשלושים; או פריחת העיתונות והוצאות הספרים. אך ר' הלל בלט בין אלו שכתבו ופרסמו את העניין בנחרצות, כדבר שבהווה, ויתרה מכך - שב והבליט את חלקה של הפריחה הדתית במרכז רוחני זה.²²

20 מעלות ומורדות, חלק ב': "וישנה התחלה שלישית לתנועתנו הלאומית, התחלה שהיא עמוקה הרבה גם מתשובה על פוגרומים וגם משאיפה לתחייה ולחירות - הלא היא השאיפה המשיחית, השאיפה התורתית, השאיפה לתיקון עולם במלכות הצדק הנבואי, השאיפה לגאולת ישראל לא במובן של גאולת עם, כי אם במובן של גאולת האנושיות כולה על ידי שיבת עם הקודש לארץ הקדושה"; שם, חלק ג': "המגמה השלישית בתנועתנו הלאומית היא היותר קרובה לי".

21 ר' הלל צייטלין, "בירוביג'אן", בדרך, 31/1/1935.

22 ההתפתחות הרוחנית, הממשית והסמלית, של הישוב, בפרט בעיניהם של בני הגולה, ראויה למחקר נפרד. ראו לדוגמה: הגרי"א הנקין, פירושי איברא, תרפ"ה, עמ' 117: "ומה שקבעתי שיהיה תלוי על פי בית דין של ירושלים תיבנה ותיכונן, לא מפני שהם גדולים בעיניי מגאונים אחרים, אלא מפני שצריך לקבוע מקום מיוחד, ובדורנו המקום היותר נאות שאפשר יהיה בנקל להסכים עליו [הוא] ירושלים תיבנה ותיכונן, ואם יש בחו"ל גאונים שהם יותר הגונים לברר עניינים כאלה, אפשר להושיבם בעיר הקודש [...] שאם תהא תקנה זו רק למדינה אחת לא נכון כלל. כי יסוד הצעתי נשענת על תקנת בית דין של כלל ישראל"; יוסף קלוזנר, "החיים החברותיים-הרוחניים בארץ ישראל", העולם, 3/10/1924: [...] הרצאות מדעיות וספרותיות, תערוכות של ציור ופיסול, הצגות תיאטרוניות, קונצרטים, אופרה. בשום עיר בחוץ-לארץ,

במאמר הראשון שלפנינו משובץ היגד הנוגע לסוגיה כבדת משקל, שאינו ידוע לנו ממקור אחר. סוגיה זו - דרך התפתחותו הרוחנית של הראי"ה - נידונה מכיוונים שונים בעבר. כך משרטט ר' הלל את התשובה לשאלה זו:

בהתעמקו בקבלה הכיר הרב קוק שאי אפשר להשיג אל-נכון את הקבלה כל זמן שלא מתעמקים ולא משיגים כראוי את ספרי החקירה של רבי סעדיה גאון, רבי יהודה הלוי, האבן עזרא, הרמב"ם, רבי חסדאי קרשקש, הרלב"ג, ר' יוסף אלבו ואחרים. זמן רב למד הרב קוק את הספרים המוזכרים ושנים שלמות הקדיש ל"מורה נבוכים", עד שגילה שהפילוסופיה הישנה כבר לא יכולה לרצות את מבקש האמת. או-אז התחיל לחקור ברצינות רבה את הפילוסופיה החדשה והאחרונה. באופן טבעי הוא התעניין גם בכל המסקנות של המדעים המדויקים החדשים, כמו גם בכל הבעיות והמסקנות של המדעים הסוציאליים.²³

הנה כי כן: הראי"ה הלך מן הקבלה אל 'ספרי החקירה', ומן הפילוסופיה הישנה אל החדשה. תבנית זו של 'מבקש אלוהים', שלב אחרי שלב, אופיינית לדרכו ולסגנונו הרוחני של ר' הלל, אך האם אמנם נכונה היא בנוגע לראי"ה?

על כך שהראי"ה עסק בקבלה עוד בשיבתו בחו"ל, בתקופת הרבנות בזיימל ובוויסק, אין חולק. הדבר תואר תחילה אצל רושמי קורותיו,²⁴ וכעת נמצאות לפנינו גם הערות סדורות

שמספר תושביה הוא זה שבירושלים, יפו וחיפה, אין חיים חברותיים, ספרותיים-מדעיים ואמנותיים כמו שיש בערים הראשיות של ארץ ישראל. ואין שום כפר בעולם בגודל של פתח תקווה ורחובות, שיהיו בו החיים החברותיים והרוחניים של מושבותינו בארץ; שמעון רבידוביץ', "שער השלילה", העולם, 13/8/1939.

23 ר' הלל צייטלין, "זועמען האבען מיר פערלוירען?", דער מאמענט, 8/9/1935. וראו שם את המשך הדברים: "כשם שהקבלה הביאה אותו אל ה"מורה נבוכים" ולספרי-מחקר אחרים, ואחר כך - לפילוסופיה מודרנית ומדעים מודרניים, כך היא גם הביאה אותו אל הענפים וההמשכים של הקבלה: אל קבלת הגר"א ותלמידיו וממשיכיו - כמו רבי חיים מוולוז'ין, רבי אייזיק חבר וכו' מצד אחד; ואל הספרות החסידית הגדולה - אל חב"ד, אל ספרי ר' נחמן מברסלב והכהן מלובלין, מהצד השני". בזיקות אחרונות אלו ניכרות טביעות אצבעותיו של ר' הלל, ועדיין הדברים צריכים עיון.

24 הרצי"ה קוק, לשלשה באלול המורחב, ירושלים, תשע"ג, אות ט עמ' 20; הרמ"צ נריה, טל הראי"ה, תשמ"ה, עמ' קג-קד; קכג-קכה; שיחות הראי"ה, תשל"ט, עמ' קנב-קנד (גם בזיקה לפטירת אשתו בזיימל).

לספרי קבלה שכתב בפנקסים טו-טז, המתוארכים לתקופת זיימל.²⁵ גם עיסוקו הנרחב של הראי"ה בפילוסופיה היהודית מימי הביניים באותה התקופה עולה מאותם המקורות, ואף זכה למספר מחקרים.²⁶

אלא שכאן נחלקות דרכי המחקר וההשערה בנוגע לשאלה מה היה היחס בין העיסוק בקבלה ובין העיסוק בפילוסופיה היהודית מימי הביניים? ובזיקה לכך - מה היחס בין אלו ובין סגנון כתיבתו של הראי"ה בחו"ל, לעומת סגנון כתיבתו המאוחר יותר?

הרמ"צ נריה הבליע תשובות לשאלות אלו בדרך כתיבתו שובת-הלב. לדבריו, הרב שאב הן מ'מעיינות הנסתר' הן מ'נחלי הנגלה', ורעיונות היסוד בהשקפת עולמו, ממוזגים משני אלו, הופיעו כבר בחו"ל; מחשבתו מלכתחילה הייתה הרמונית. מאוחר יותר בארץ התחדש רק הסגנון - "קבלו רעיונות אלו ביטוי תמציתי יותר, ליטוש סגנוני מבריק יותר, ניסוח קולע".²⁷ נעלמה שפת הדרוש, הוסתרו המקורות, ובמקומה הופיע סגנון כתיבה 'חדיש' וספרותי.²⁸

ר' יהודה מירסקי, שסקר בהרחבה את כתיבתו של הראי"ה לפני עלותו ארצה, קבע כי בתקופת הרבנות בזיימל ובויסק העלה הראי"ה על נס את ה'אינטלקט', את עליונותו ומרכזיותו של השימוש בשכל, תוך שהוא נסמך על כתביהם של הרמב"ם, רבינו בחיי ואחרים. הדבר בא לידי ביטוי מובהק בכתיבתו - הן לעצמו הן במאמריו הציבוריים. הוא

25 ראו גם: הרב יוסף אביב, קבלת הראי"ה, תשע"ח, ח"ב, עמ' 590-593; הרב איתם הנקין, "לנבוכי הדור" של הראי"ה קוק: מבוא לחיבור שלא הושלם, אקדמות, כ"ה (תש"ע), עמ' 188-171, ובהערות בשולי המאמר שהוסיף בבלוג: <https://eitamhenkin.wordpress.com>. לרב איתם הי"ד היה ידע מקיף וסדור על כתיבתו המוקדמת של הראי"ה, וחבל על דאבדו. וראו גם הערת הראי"ה הקצרה בספרו מציאות קטן, תשע"ח, עמ' תקכ"ב: "[...] דב"ן מדרגה התחתונה וסוף הגילוי (כמדומני, ואיני יודע היטב, והשם הטוב יכפר בעדי)".

26 ראו בהקשר זה: הרמ"צ נריה, טל הראי"ה, עמ' קד-קה; אפרים צורף, חיי הרב קוק, מוסד הרב קוק תש"ז, עמ' 53, על אודות תקופת בויסק: "מלבד גמרא היה עושה את שיעורו קבע ב'זוהר', ב'אמונות ודעות' לרב סעדיה גאון, ב'מורה נבוכים' לרמב"ם ועוד. ואעפ"כ לא דילג על הספרות החדשה ועל העיתונות, כדי להכיר מתוכן את זרמי החברה ועניני השעה". על זיקתו של הראי"ה לרמב"ם ולספרי הפילוסופיה היהודית, ראו: ישראל יעקב דינסטאג, "הרמב"ם במשנתו של הרב קוק זצ"ל: ביבליוגרפיה", הרב יוסף אליהו מובשוביץ (עורך), ספר רפאל, תש"ס, עמ' קלה-קלח; Yehudah Mirsky, *An Intellectual and Spiritual Biography of Rabbi Avraham Yitzhak Ha-Cohen Kook from 1865 to 1904*, Ph.D. Dissertation, Harvard University, 2007 (להלן: מירסקי, ביוגרפיה); הרב עודד שוגרמן, "הרב קוק וספר 'חובת הלבבות'", עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", תשע"ח.

27 הרמ"צ נריה, טל הראי"ה, עמ' קפו.

28 שם, עמ' קכג.

משער כי גם עיסוקו בקבלה עמד באינטרפרטציה רציונליסטית זו של ניאו-רמב"מיות, ורומז להשפעה משכילית שהרב היה נתון לה, כחלק מסביבה רבנית מסוימת בליטא.²⁹

כיוון אחר הציג הרב יוסף אביב"י בחיבורו המקיף "קבלת הראי"ה". לדבריו, הראי"ה למד קבלה בחו"ל והכיר בה כבר אז כ'חכמת ישראל המקורית והאמיתית' - אך לא קרא לעסוק בה ולא השתמש בשפתה כאשר כתב לציבור הרחב. זו נקודה מכרעת, המגובה במקורות רבים: לציבור כתב הראי"ה בשפה רוחנית-מוסרית הנסמכת על הפילוסופיה היהודית מימי הביניים, והדבר נעשה בכוונה תחילה ומתוך בחירה מכוונת ומושכלת - שכן באותה התקופה ניהל הראי"ה 'מלחמת סופרים' להגנה על התורה ומצוותיה מפני 'אחד העם' (אשר צבי גינצברג), שהציג ציונות רוחנית-מוסרית הנסמכת על ה'לב', וכנגדו שקד הראי"ה להראות את הטעמים המוסריים-רוחניים שבמצוות ('שפת הגלגל'). מאוחר יותר ניהל הראי"ה מלחמה אחרת כנגד מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, שתבע לאומיות חיונית-עוצמתית, ואז הציג הראי"ה כנגדו את 'האידיאלים, החיים והמרחבים האלוהיים' מתוך ספרי הקבלה ('שפת הנסתר').³⁰

ר' הלל - דרך מעט אחרת עמו. לדבריו, הראי"ה ביקש כל העת את ההבנה הנכונה והמדויקת של הקבלה עצמה. תחילה מצא אותה על ידי התעמקות בסברותיהם של הפילוסופים היהודיים מימי הביניים, ורק כאשר הגיע אל נכון למסקנה כי היסודות ההגותיים של אותם הכתבים הוא רעוע, פנה הראי"ה - כ'מבקש אמת' - אל הפילוסופיה החדשה והמדעים החדשים.³¹

אלא שלנגד עיני ר' הלל לא עמדו ספרי קורותיו של הראי"ה או הפנקסים והחיבורים שכתב בתקופת זימל ובויסק. בדוחק יכול היה להתגלגל לידי הקובץ "עיסור סופרים" או אחד ממאמריו המוקדמים של הראי"ה, וספק אם מתוכם יכול היה לחלץ תובנה כלשהי אודות בקשתו של הראי"ה להבין את הקבלה באמצעות הפילוסופיה. מניין, אם כן, הגיע לקביעות אלו? האם מדובר בדמיון ספרותי של 'מבקש אלוהים', או שמא עובדה שנתגלגלה לידי מאת הראי"ה או אחד ממידעיו, בשיחה פנים אל פנים?

בטרם נקבע כך או אחרת, יש לתת את הדעת על הלך רוח וכיוון דומה לזה שמתאר ר' הלל בכתביהם של רבנים נוספים בני הזמן, בעלי זיקות כאלו ואחרות לראי"ה. לדוגמה, באגרת ששלח הרב פנחס הכהן לינטופ מבירו' שבליטא לראי"ה בשנת תרס"ט, כאשר

29 ראו: מירסקי, ביוגרפיה, עמ' 34-33; שם, בפרק השני על אודות תקופת זימל; הנ"ל, "הרמב"ם והראי"ה קוק: בחינה מחודשת", איגוד: מבחר מאמרים במדעי היהדות, א (תשס"ח), עמ' 405-397.

30 קבלת הראי"ה, ח"ב, פרקים כט-לא.

31 המרחק בין ההסברים השונים אינו רב אם מאמצים את ההנחה שתהליכים שכאלו אינם קלים להנהרה, להוגה עצמו, ועל אחת כמה וכמה לעומד מן הצד, וייתכן שכמה מהם גם 'משמשים בערבוביה'.

הראי"ה כבר מכהן ברבנות יפו, הוא מתח ביקורת חריפה על הרב שלמה אלישוב, ותוך כדי הדברים הוא מציין את חששו מפרסום ספרו של הלה, 'הקדמות ושערים':

ונורא מאד אם יפלו עליו מבקרי הדור הסופרים החצופים להוציא ממנו משפט על כל חכמי ישראל המאמינים במציאות חכמת האמת. את כל חכמת סתרי הנפש והבריאה שאף מספר הברית, הוא כל האבטוריטעט [=סמכות] שלו בחכמת הטבע והבריאה. כל בנינו בחכמת הפילוזופיא [=פילוסופיה] בנה על פי ספר מורה נבוכים, ואך עמהם בא לבאר הקדמות ושערים בחכמת האמת מדעתו [...] מה תאמר אחי על זה? [...] כתבתי אליו את מכתבי הזה והערתי אותו על מה הוא בא להוציא את אבן הנגף הזה לרשות הרבים.³²

הנה כי כן - היסודות עליהם בנה הרב אלישוב את בנינו בהסברת חכמת הקבלה הם רעועים, לדעתו, שכן הם נסמכים על המדע הישן והפילוסופיה הישנה, ויהיה בפרסום הספר חילול השם. בניגוד לכך, קרא הרב לינטופ כבר בחיבורו המוקדם, 'פתחי שערים', לשלב את הקבלה עם 'החכמות החדשות':

זהו עיקר גדול כי נחוץ להסליב [=להשליב, לשלב] החכמות החדשות עם הקבלה כאשר חברו אותם ביחד בדורות הראשונים, לאנשים אשר לא היה להם שום מושג רק מחכמת שאחר הטבע [=מטפיזיקה] מאריסטו, כן עתה עלינו שחכמת הטבע הנסיונית עלתה על מרום עוזה וגרמה לכחש לאלהי הטבע עלינו לחדש את החכמה הזאת.³³

הלך רוח זה של מחויבות ראשונית לקבלה בד בבד רצון להתאים (או להבין או לפרש) אותה על פי 'הפילוסופיה החדשה' ומדעי החברה החדשים היה משותף, לדוגמה, גם לרב יהודה לייב הלוי אשלג ('הסולם') או לרב זאב וולף טננבוים ('מפתח הקבלה'). אך זוהי פרשה שיש להתעכב עליה במקום אחר.³⁴

32 הרב בצלאל נאור (עורך), קנאותיה דפנחס, תשע"ג, עמ' כה-כו. וראו שם בהערות.

33 הרב פנחס לינטופ, פתחי שערים, תרמ"א, יח, א.

34 ראו גם: יונתן מאיר, "נפתולי סוד: הלל צייטלין, הרי"ל אשלג והקבלה בארץ ישראל", יהדות: סוגיות, קטעים, פנים, זהויות, תשס"ז, עמ' 585-647; בועז הוס, "קומוניזם אלטרואיסטי: הקבלה המודרניסטית של הרב אשלג", עיונים בתקומת ישראל, 16 (תשס"ז), עמ' 109-130. יש להבחין בין גוונים שונים של שאיפות אלו - להתאים, להבין, לפרש או אפילו לחלץ מבנה רעיוני מן הקבלה - ובין שאיפות רחוקות יותר. ר' שמואל אלכסנדרוב, לדוגמה, שהוזכר במאמרים אלו, מעולם לא הניח מחויבות ראשונית לקבלה. גם אצל ר' הלל מדובר בבקשת אלוהים מסוג אחר, אוניברסלי יותר, קיומי ופילוסופי, שהקבלה משתלבת בו באופנים שונים.

מטרת המאמר השני שלפנינו - גיוס חותמים עבור "האגודה להוצאת ספרי הראי"ה קוק זצ"ל". האגודה נוסדה בחודש סיוון שנת תרצ"ו (1936), ובין היעדים שהציבה לעצמה היו "להרבות בפרסום על ידי סופרים בעיתונות וכן על ידי מודעות בכל העיתונים".³⁵ פרוספקט המפרט את כתבי הראי"ה העומדים להוצאה לאור פורסם בעיתונות בחודש אלול של אותה השנה, וועדים רשמיים להחתמת מנויים על הוצאת הספרים נוסדו בלונדון, בשווייץ ובניו-יורק.³⁶ כעבור שנה יפרסם ר' הלל את המאמר "מספר מילים אודות ה'חסיד שבכהונה' הגדול" ואף בו ימנה את הספרים העומדים להוצאה.³⁷ בראש המאמר קובל ר' הלל על כך שהרב קוק הסתיר את עצמו, גם מעיני אוהביו. עיקר תלונתו - היבול הספרותי שהראי"ה הותיר אחריו, העולה פי כמה וכמה מונים על מה שהופיע בחייו, בכמות ובאיכות:

מתברר עכשיו כי הרב קוק לא גילה את עצמו אלינו בספרים שהודפסו בחייו על ידי בנו ועל ידי תלמידיו, אלא להפך, הוא כל העת הסתיר את עצמו מאיתנו. כוונתו לומר שהוא נגלה אלינו קטן בהרבה ממה שהיה.

ר' הלל, שידיו רב לו בכתיבה והותיר אחריו אלפי (!) מאמרים, עומד ומשתאה מול רשימת הכתבים המפתיעה, ולא בכדי: ההיקף, התחומים השונים, הסידור, השיטתיות - כל אלו העמידו את כתיבתו של הראי"ה כמשנה הלכתית והגותית מקיפה שעתידה לתפוס את מקומה המכובד בארון הספרים. בהתמסרותם של עורכי הכתבים ר' הלל יכול היה להתקנא. "ספרים רבניים לא יצאו עד כה באופן כזה", הוא יכתוב מאוחר יותר - "נייר נאה, דפוס כזה, סדר כזה, עיבוד מושלם שכזה, השלמות ומראי מקומות, הגהה מקיפה". כאשר כתב את קורות חייו שלו בשנת תרפ"ח (1928), ציין:

35 ראו: הרב נריה גוטל, "פרוטוקול 'האגודה להוצאת כתבי הרב קוק': מסמך", סיני, כרך קכו-קכז (תשס"א), עמ' שמ-שנג.

36 שם. העתק של הפרוספקט מופיע בראש ספרו של א"י שחראי "ישראל בתפיסתו של הרב קוק" שיצא לאור בתל אביב בחודש כסלו תרצ"ז. ר' הלל מצטט מאוחר יותר מתוך ספר זה.

37 ראו: בלומן, מי יראני, עמ' 240. בהקשר זה אפשר גם למקם את המאמר הנוסף שהתפרסם באותה שנה, "הקו היסודי בקבלה של הרב קוק", שאף בו נדרש הרב צייטלין - בקצרה אמנם - לנושא עריכת הכתבים. בתיאור הכתבים שלפנינו נפלו אי-אילו שגיאות ("אורות עולמים" מזוהה עם "מורה נבוכים חדש"), וקיימים גם תיאורים שאינם מופיעים במודעה הרשמית - וייתכן שמקור השגיאות וההוספות בפנייה אישית אליו.

כתבי העבריים והידיים בכלל מפוזרים הם לא רק על שבעה ימים, כי אם על שבעים ושבעה ימים, ואין גואל להם. אפשר שיבוא גואל להם, כמו לתרגומי ופירושי לספר הזהר, אם יזכני ד' לבלות יתר שנות חיי בארץ הקדושה.³⁸

לכתביו, שהתבדרו בין דפיהם של עשרות כתבי עת וספרים שונים, לא נמצא גואל - על אף הפצרותיו ותחינותיו למוציאים לאור ולהוצאות הספרים.³⁹ עם זאת - לא חדל להלל את כתבי הראי"ה, ולהפציר בקוראים לחתום על מינוי לשלושים (!) הכרכים - "אדם אחד יצר ספרות דתית שלמה [...] בהלכה באגדה, בחכמת האמת, ביראת שמים, בסודות התורה ובחסידות מעמיקה וקדושה".⁴⁰

38 ר' הלל צייטלין, "קצור תולדותי", כתובים, גיליון כח-כט (תרפ"ח), עמ' 1.

39 ראו: יונתן מאיר, "ספר החזיונות: על יומנו המיסטי של הלל צייטלין וניסיונות הדפסתו לאור איגרות גנוזות", עלי ספר, כרך כא (תש"ע), עמ' 149-171. בשנים האחרונות החלו - מכיוונים שונים - מספר ניסיונות כינוס, אף שבינתיים טרם הופיעה ולו ביבליוגרפיה מקיפה של כתביו.

40 בלומן, מי יראני, עמ' 240.

ר' הלל צייטלין

את מי איבדנו?

(אחרי הסתלקותו של הרב רא"י קוק זצ"ל)

הגאון והצדיק, הרב הראשי של ירושלים הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק ע"ה, לא היה רק "עוד אחד" מהגאונים והצדיקים הגדולים של דורנו. הוא היה המצפון היותר מרומם ויותר זך של העם היהודי, הוגה הדעות הדתי רחב-האופקים של זמנינו והמשורר הגדול ביותר של היהדות-התורנית.

ואם לנו היהודים הייתה הבנה באותם גדולים-באמת שלנו, והיינו יודעים איך להעריך אותם באמת, במקום לבזות אותם ולמרר להם את החיים ורק לאחר המוות לומר שבחים אודותם; אם אנו היהודים היינו יודעים, בדיוק ובבהירות, מה אנו-עצמנו וממה מורכבת אל-נכון שליחותנו בעולם הזה - היו אורות התורה של הרב קוק וחידושיו בקבלה, חסידות ובחקר-היהדות נעשים לאור לא רק עבור היהודים, אלא אפשר שגם עבור עמים אחרים. הייתה מתממשת ההתחלה של ההבטחה הנבואית: "והלכו גוים לאורך - ומלכים לנגה זרחך".

לציבור היהודי הרחב, ואפילו לחלק נכבד מהלומדים ויודעי-ספר אצלנו, יש רק מושג קלוש מה הרב קוק באמת יצר. בושה וחרפה. רבים מהקוראים שלנו יודעים רק שהרב קוק כתב איזה ספרון, שבו הוא מרומם מאד את החלוצים ואומר שהם קדושים כמו מייחדי-ייחודים; שהוא, הרב קוק, היה ציוני נלהב ותמך בחֲזָקָה ב"מזרחי"; שהוא היה הראש של "כנסת ישראל" בארץ-ישראל ושהאורתודוקסיה הקיצונית נאבקה בו בשל כך; שהוא היה רודף-שלום בכל נפשו, ובכלל - "איש של צורה"; שהוא הרים תרומה גדולה ל"קרן-קימת" ולמוסדות ציוניים אחרים; ולבסוף, שהייתה לו גם נטייה לרביזיוניזם, ועל כך צריכים הרביזיוניסטים להוקיר לו תודה בנפרד.

כל האנשים הטובים הללו אינם יודעים שתיאורים אלו של הרב קוק הם שטחיים מאוד ובעצם אינם אומרים דבר.

אין לי את האפשרות במאמר עיתונאי להקיף את כל שיעור-קומתו הרוחני של אותו גאון וצדיק גדול ע"ה, שבו בזמן היה גם מגדולי המקובלים, גם מגדולי הוגי הדעות וגם מגדולי המשוררים של דורנו. תחת הרושם הכאוב של הסתלקות הרב, קשה לי גם לשרטט אפילו את קווי-דמותו. ובכל זאת אני רוצה לנסות ולתת כאן לפחות משהו מהמאור-הגדול הזה שכבה לנגד עינינו.

הרב קוק היה לפני הכל גאון מובהק. הגאונות שלו ניכרת בחלקה בפירושו לרמב"ם ולירושלמי על אודות ה"הלכות התלויות בארץ", ועוד יותר - בתשובותיו הרבות ובכתבי-היד. נוסף על כך, הרב קוק למד שנים רבות בהתמדה והעמקה שאין להן אח-ורע. הוא התמסר לצפונותיה של הקבלה, אותה למד בקדושה וטהרה. בוער ביראת שמים הוא נדד שנים מספר בערים ועיירות כדי ללמוד עם הציבור הלכות-תפלין, להסביר להם את הטעמים והסודות הקשורים במצווה הזו, ולהראות לכל יהודי באשר הוא את המקום הנכון של הנחת-תפילין של-ראש. מאותה תקופה נבע ספרו "חבוש פאר", שלאחרונה הודפס מחדש בירושלים עם הוספות רבות של פילוסופיה-דתית ושירה-מיסטית.

בהתעמקו בקבלה הכיר הרב קוק שאי אפשר להשיג אל-נכון את הקבלה כל זמן שלא מתעמקים ולא משיגים כראוי את ספרי החקירה של רבי סעדיה גאון, רבי יהודה הלוי, האבן עזרא, הרמב"ם, רבי חסדאי קרשקש, הרלב"ג, ר' יוסף אלבו ואחרים. זמן רב למד הרב קוק את הספרים המוזכרים ושנים שלמות הקדיש ל"מורה נבוכים", עד שגילה שהפילוסופיה הישנה כבר לא יכולה לרצות את מבקש האמת. או-אז התחיל לחקור ברצינות רבה את הפילוסופיה החדשה והאחרונה. באופן טבעי הוא התעניין גם בכל המסקנות של המדעים המדויקים החדשים, כמו גם בכל הבעיות והמסקנות של המדעים הסוציאליים. עם זאת בכל החקירות שלו הוא נשאר היהודי-התורני הנאמן והמסור ביותר, ואחד מהחרדים והיראים החזקים ביותר, שהיו נדירים אפילו בדורות עברו.

כשם שהקבלה הביאה אותו אל ה"מורה נבוכים" ולספרי-מחקר אחרים, ואחר כך - לפילוסופיה מודרנית ומדעים מודרניים, כך היא גם הביאה אותו אל הענפים והמשכים של הקבלה: אל קבלת הגר"א ותלמידיו וממשיכיו - כמו רבי חיים מוולוז'ין, רבי אייזיק חבר וכו' מצד אחד; ואל הספרות החסידית הגדולה - אל חב"ד, אל ספרי ר' נחמן מברסלב והכהן מלובלין, מהצד השני.

והכל נלמד לא סתם כדי ללמוד ולחקור, אלא כדי לחיות על פי זה, "לשמור ולעשות ולקיים". ולא רק לחיות סתם כך, על פי הרגלים ישנים, על פי הנוסח המקובל, בלי שום רוח ונשמה - אלא כדי למשוך מכל הלימודים את מסקנות החיים מרחיקות-הלכת שלהם ולהגשים אותן בעמל.

כך הוא הוציא מהקבלה של הגאון מוילנא שהקבלה היא בראש ובראשונה הכנה לביאת-המשיח; ושהיא, הקבלה, צריכה להילמד על ידי קיבוצים נבחרים בשיטתיות, כמו שנלמדים ש"ס ופוסקים; ושאת כל היחודים, שמובאים בזוהר, בכתבי האר"י ובכתבי הגר"א, יש גם לחוות ולדמיין בקביעות בד בבד עם פשוטם - כדי לחזק כוחות הקדושה במלחמה עם כוחות הטומאה שמעכבים את הגאולה. מחב"ד הוא למד את האיחוד של הקבלה עם המטפיזיקה העיונית, ואת המיסטיקה בת-השמיים עם הכרה רחבה ועמוקה של הפסיכולוגיה האנושית בכלל. מרבי נחמן ורבי צדוק הוא למד אהבת ישראל מזווקת, נשגבת - שהוא, הרב קוק, חיבר מצד אחד עם אהבת-אדם עליונה וכללית, ומצד שני

העמיק והרחיב כעניין שבלימוד עם הקדושה הייחודית, שכל יהודי, יהא אפילו הגרוע שבגרועים, אוצר אי-שם ב"תעלומות לב" שלו שאינן ידועות גם לו עצמו. מרבי נחמן הוא גם למד את הערך האלוהי העצום של ארץ-ישראל, שאצלו, הרב קוק, עלה על כל אלה שבונים את ארץ-ישראל.

וכשהרעיון הציוני כבש את הרב קוק הוא כבר לא הסתפק לא בציונות הפוליטית וגם לא בציונות המזרחיסטית הרגילה, ואפילו במעשה הפעוט ביותר שנעשה עבור ישוב ארץ-ישראל הוא התחיל לראות ולשמוע את הצעדים של מלך-המשיח. בזה עמד הרב קוק לגמרי לבד. לא רק בין ציונים כלליים או רוחניים (כמו 'אחד העם' ודומיו), אלא גם בין רבני המזרחי ואפילו התקיפים שביניהם. כאשר הוא אמר שעכשיו מתקיים לעינינו ה"אתחלתא-דגאולה" הוא לא התכוון בזה רק למה שקוראים "גאולת העם" או "גאולת הארץ", אלא להתחלה של ביאת-המשיח ממש, לגאולה של העולם כולו, הברור והצירוף האחרון של כל תהליך הבריאה...

למעלה מכך, בשבילו כל מה שמתרחש כעת בארץ-ישראל היה לא רק הכנה לגאולה, שלב לגאולה או "חבלי-משיח", אלא ממש אבני-הדרך של המשיח עצמו.

הוא כאב ודימם על חילול הדת מצד חלק מהחלוצים בארץ-ישראל עוד יותר מכל הרבנים-הגאונים האחרים. אבל הייתה לו אמונה חזקה בפנימיותו של כל יהודי ושל כל יחיד שבונה את ארץ-ישראל, ובשום פנים ואופן לא רצה לראות בעולמם כל רע. כל יהודי יחידי שמניח לבנה בארץ-ישראל היה בעיניו כמי שהניח לבנה לבניין הקודש העליון, שישחרר את האנושות מכל עוונותיה וצרותיה.

בספרי הרב קוק, כמו "אורות", "אגרות ראיה", "אורות המשיח", "ארץ-חפץ", "חבש פאר" וכדומה, ובמאמריו הרבים מאד שהודפסו בכל מיני עיתונים וספרי-ליקוטים במשך עשרות שנים, יש פילוסופיה אידאליסטית-דתית עשירה ועמוקה מאד, שמקיפה את כל שאלות-העולם ומעניקה מענה תורני לכל הבעיות הלאומיות והסוציאליות החמורות של זמנינו. יש בה פרשנות מקורית לתאוריה האבולוציונית, שמקובלת במדע המודרני, והיא מתאחדת אצלו (כמו אצל רבי משה חיים לוצאטו ואצל הפילוסוף והמקובל ר' אהרן מארקוס זצ"ל) עם המושגים הגבוהים ביותר של הקבלה אודות "עולמות-התהו", "שבירת-הכלים", "תיקונים", "צירופים", "העלאת-ניצוצות" ו"גמר-הבירור". הספרים והמאמרים שכבר נדפסו הם רק ליקוטים מהספרים הרבים שהרב קוק הותיר בכתב-יד.

אגב, חייבים להוסיף, שהרב קוק היה גם אחד מהסופרים הטובים והמבריקים ביותר שקמו לספרות העברית, ובו בזמן גם משורר גדול, אם נקבל שלא רק בשיריו ניכר המשורר...

מה שאמיתי כאן הוא לא יותר מ"טיפה מן הים" מכל מה שאפשר לומר אודות הרב קוק. אולם אני מאמין שאפילו מהנאמר כאן יוכל הקורא להכיר שבפטירת הרב קוק אנו,

היהודים, איבדנו לא רק עוד גאון וצדיק, אלא באמת את פְּתֵרָה של יהדות זמנינו, אחד מאותם יחידים-הדורות שהדריכו אותנו אל הגאולה.

י באלול תרצ"ה

ה'מליץ-יושר' האחרון ליהודים, וירושתו הרוחנית

כמה קטנים וכמה מבוטלים אנו בעיני עצמנו כשאנחנו מעלים בעיני רוחנו את קומתו השלמה של צדיק-הדור הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל. כמה משונות ומטופשות נראות אז כל המריבות הישנות בעד ונגד הרב קוק בארץ ישראל. כמה מגוחכים נראים עכשיו כל אותם 'ליליפוטנים' שהתנפלו, קללו וגידפו אותו בפניו, הדפיסו נגדו את הפשקווילים הנבזיים ביותר והכריזו נגדו חרמות. אם נותרה באנשים אלה, ולו באחד מהם, לחלוחית של בושה - הם וודאי בושים כעת כאשר מחזור שהם לא תקפו סתם עוד רב ציוניסט, אלא את אחד מגדולי הצדיקים היהודים.

ולא אכחיש: גם אנו, אלה שמזמן לזמן מצאו לנחוץ להגן על כבודו של יהודי גדול זה, אנו, שהוארנו על ידי ה"אורות" שלו - גם לנו טרם נודע כמה גדול אדם זה שראינו בעצמינו תלמידיו. מתברר עכשיו כי הרב קוק לא גילה את עצמו אלינו בספרים שהודפסו בחייו על ידי בנו ועל ידי תלמידיו, אלא להפך, הוא כל העת הסתיר את עצמו מאיתנו. כוונתי לומר שהוא נגלה אלינו קטן בהרבה ממה שהיה בכדי שלא נציץ בגדלותו המפליאה שאותה החביא מאיתנו; אם מחמת ענווה גדולה, אם בכדי שלא להקליש קדושה גדולה בהצצות של אנשי חולין...

אלו שמכירים את עולמם הפנימי של הרבנים הגדולים מהעבר יודעים שכל אחד מהם הסתתר מהעולם, התגלה אליו קטן הרבה יותר ממה שהיה באמת. על אודות אחד מהם מסופר שהיה "מסתתר מהעולם על ידי מדרגותיו". כיצד זה מתיישב, איך מתחבאים על ידי מדרגות? כשאחד מגלה לציבור 'מדרגות' כמו רוח-הקודש וכדומה - איך הוא יכול להסתתר על ידן? אלא הוא מסתתר על ידי כך שהעולם סבור שהוא כבר השיג את הכל אודותיו, שהוא כבר יודע אותו לפני-ולפנים, ולכן אין לו מה להתבונן בו רחוק ועמוק יותר...

דבר דומה התרחש עם הרב קוק זצ"ל. הוא הראה לנו כל כך הרבה "אורות" בספריו שנדפסו, שכלל לא יכולנו לתאר לעצמנו שכל אלו הם רק רסיסים קטנים מיצירה שכולה פלאי-פלאות. השכל אינו יכול לתפוס כיצד אדם אחד, גאון ככל שיהיה, יכול היה לכתוב את כל זה. אדם צנוע ועמוס בעבודה, רב שנשא על עצמו את המשא של קהילה גדולה כמו ירושלים - עם כל המריבות הנצחיות שלה בין הכוללים, עם כל השאלות ודיני התורה שלה - ולא רק סתם רב, אלא רב ראשי, שבתור בונה ומגן של הישוב היהודי הוטל עליו גם למלא שליחות פוליטית גדולה; רב שאורחים מארבע קצוות תבל מצאו לנחוץ לבקרו ולמלא את זמנו בעניינים שונים, חשובים ולא-חשובים; רב שהיה חייב, ברצון ושלא-

ברצון, להגיב על ההתקפות המרושעות ששנאת החנם היהודית בפרט והירושלמית בכלל הכריזה עליו מדי יום - מי יכול היה לתאר לעצמו שאדם שכזה יתיישב ומבלי-משים יצור חיבור חדש על הש"ס שעולה בהיקפו העצום על כל שהגיע לידינו, הן מראשונים והן מאחרונים?

חיבור זה כבר הוזכר פה ושם, אולם לא פורט מה תוכנו ומדוע ציווה הרב זצ"ל שלא ידפיסוהו בנפרד אלא דווקא עם הש"ס ומפרשיו. היקפו של חיבור זה הוא עצום - הוא מכיל את בירור-הדעות של כל הראשונים והאחרונים לכל סוגיה וסוגיה, את ההוספות שלהם ואת פסק ההלכה הסופי. חיבור זה הוא לא רק פירוש לש"ס (כמו רש"י, רבינו חננאל ואחרים) ולא רק פסקים (כמו רי"ף, רא"ש וכדומה) ולא רק חידושים לש"ס (כמו תוספות, מהרש"א, מהר"ם שיף, פני יהושע וכדומה) וגם לא רק פלפולים שספרי הפרשנים והשו"ת גדושים בהם - אלא התמצית של אלפי ספרים, הפסק האחרון וההכרעה האחרונה בכל דין ודין.

לכן מצד האמת לא ניתן להדפיס חיבור זה בלי הש"ס ומפרשיו. הוא לא הוספה רגילה לש"ס ומפרשיו, וגם לא ספר פסקים שיכול להילמד בנפרד (כמו רמב"ם, טור ושולחן ערוך), אלא חיבור שמאוגד בצורה טבעית עם הש"ס ומפרשיו, ובה בעת, בעוד המפרשים עוסקים בסוגיות לבדן בהשאירם את פסק הדין, להלכה ולמעשה, לספרי פוסקים ושו"ת - חיבור זה מכיל גם את פסק ההלכה הסופי.

האגודה להוצאת ספרי הרב קוק זצ"ל, בראשות הרב ר' מאיר ברלין, חסרים עדיין את האמצעים להדפיס את כל הש"ס עם חיבור זה של הרב. הם הציבו ליעד קרוב להוציא את הספרים להלן, שאיכותם וכמותם מכים אותנו בתימהון.

ההוצאה המתוכננת נחלקת לשלושה חלקים: (א) ספרי הלכה. (ב) ספרי אגדה. (ג) ספרי מחשבה ושירה.

החלק הראשון מקיף את הספרים דלהלן: משפט כהן (על "הלכות התלויות בארץ"); "דעת כהן" (על "יורה דעה"); "עזרת כהן" (על "אבן העזר"); "עת משפט" (על "חושן משפט"). בנוסף: "טוב ראייה" (חידושים). חוץ מספרים אלו מופיע ספר מקורי גדול: "באר אליהו" (ביאור על ביאור-הגר"א ל"חושן משפט"). כמו שידוע לכל בן-תורה, הגאון מוויילנא כתב בקיצור מפליא, בהשתמשו רק ב"עיין" ("עיין" כאן ו"עיין" שם) ועם רמזים לראשונים ואחרונים. הרב קוק זצ"ל ביאר בהרחבה מה שהגאון רק רמז, וכך ביאור הגאון מונגש כעת לכל לומד. מלבד כל אלו ישנם עוד ספרי הלכה, סך הכל - שמונה כרכים, שאמורים להכיל 250 גיליונות-דפוס.

בחלק השני, ספרי האגדה, יופיעו לפי התכנון המוצע שבעה כרכים. ארבעה כרכים של "עין איה" על "עין יעקב", שניים נוספים - דרוש ומוסר, ואחד - על סידור התפלה. כל שבעת הכרכים האלה מכילים גם קרוב ל-250 גיליונות-דפוס.

החלק השלישי מכיל לפי התוכנית ארבעה כרכים של "אורות הקודש"; שני כרכים של "אורות עולמים" ("מורה נבוכים" חדש); כרך אחד - "אורות הראיה" (ביטויים, אימרות, שיחות ושירים אישיים); ארבעה כרכים של "אגרות ראייה" (מכתבי הרב זצ"ל בכל מקצועות התורה, בנגלה ובנסתר ובכל שאלות הזמן). לאחר מכן גם - "עקבי הצאן", "אדר היקר", "ראש מלין" (קבלה), "אורות", "אורות התשובה". ולאחר מכן - כרך "קובץ הראיה" (מאמרים שנדפסו בעיתונים וכתבי-עת).

חלק שלישי זה מכיל לפי התכנון ארבעה עשר כרכים, כ-400 גיליונות-דפוס. ובכן, סך הכל עשרים ותשעה כרכים - 900 גיליונות-דפוס.

במשך החורף הנוכחי אמורים לצאת לאור שלושת הכרכים הללו: (א) "משפט כהן". (ב) "עולת ראייה". (ג) הכרך הראשון של "אורות הקודש".

כשאנו מעיפים מבט סביב על כל מה שיהודי גדול וקדוש זה יצר, מה אנו אז ומה חיינו - לא רק עם מעשי ודאגות היומיום שלנו, אלא אפילו עם כל מעשינו הטובים, עם כל הכוונות והשאיפות שלנו, אפילו הטובות ביותר?

היינה כתב פעם: "הר סיני - כמה קטן אתה כשמשה עומד עליך!". על "ווארט" טוב מותר לחזור אפילו מ"אח נפשע" - כמו שהיה בשבילנו, יהודים דתיים, היינריך היינה. איני רוצה להשוות כאן את הרב קוק זצ"ל אל משה ואותנו אל הר סיני. אבל הגמרא התירה לכנות כל תלמיד חכם אמיתי בשם "משה" ("משה, שפיר קאמרת"; לביטוי זה יכול להיות פירוש אחר אבל רבים מבארים אותו במשמעות זו) - ומי עוד היה תלמיד חכם אמיתי כמו הרב, שבאור-נשמתו הקרין על כל תחומי התורה והותיר לנו אוצר כה גדול וקדוש? על כולנו לסייע להפיץ אור זה. נוכל להיות ההר הקטן עליו עומדת הדמות הענקית - זו של הבונה והיוצר היהודי הגדול, רבי אברהם-יצחק הכהן.

ו בכסלו תרצ"ז